

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENSTIKO

AJDA GABRIČ

Lastnosti leksike v priročnikih baleta

Diplomsko delo

Mentor: izr. prof. dr. Andreja Žele

Univerzitetni študijski
program prve stopnje:
Slovenistika (dvopredmetni
študij)

Ljubljana, 2013

Izvleček

Lastnosti leksike v priročnikih baleta

Diplomska naloga analizira baletno terminologijo v slovenščini, ki je zbrana v dveh priročnikih baleta: Neubauerjevem *Baletnem besednjaku* in Otrinovih *Baletnih izrazih in korakih*. Večina terminov je citatno prevzeta iz francoščine, nato pa se slovenščini prilagodijo v različnih merah: v rabi so, sodeč po primerih v besedilnem korpusu Gigafida, citatne, delno podomačene in tudi sistemsko prevzete variante zapisov terminov. Izrazi, ki izhajajo iz ruščine, so sistemsko prevzeti. Nekatere izraze iz francoščine ali angleščine slovenščina prevzema po načelu kalkiranja. V terminologijo besede iz splošnega besedja pridejo tako, da se njihov splošni pomen z dodajanjem novih pomenskih sestavin skrči na natančno določen terminološki pomen, ali po pomenskih prenosih metafori ali metonimiji; pomenski prenos se načeloma izvrši že v izvornem jeziku. Redko nastane nov termin po besedotvornih postopkih v slovenščini. Terminologija s tega področja ni nagnjena k determinologizaciji, saj jo uporablja majhen krog ljudi in je večinoma tuja in se slabo prilagaja slovenščini.

Ključne besede: terminologija, citatnost, prevzemanje terminov, balet

Abstract

Characteristics of lexical items in ballet handbooks

The thesis analyses ballet terminology in the Slovene language that is found in two ballet handbooks: Neubauer's *Baletni besednjak* and Otrin's *Baletni izrazi in koraki*. The majority of terms are taken from the French language without orthographic or grammatical changes, and only later in time do they adapt to Slovene on different levels: the examples from the Gigafida corpus show the usage of completely unchanged, partly adapted and completely adapted versions of the terms. The words originating from Russian are grammatically and orthographically adapted into Slovene. Some French and English terms are adapted so that each of the morphemes is translated and the new word is built from Slovene morphemes. The words are accepted into the terminology by adding semantic components and thus narrowing down the meaning to one specific terminological meaning, or by metaphor or metonymy; the semantic shift is usually already performed in the original language. A new term is rarely made with the help of word-building processes as in Slovene. The terminology from this field is not prone to determinologisation as it is used by a small number of people and it is mostly foreign and does not adapt to Slovene well.

Key words: terminology, foreign words, loanwords, ballet

Kazalo vsebine

Uvod	7
Hipoteza	7
Teoretična izhodišča	7
Terminologija	7
Prevzemanje besed iz tujih jezikov	9
Baletna terminologija	10
Gradiva	10
Henrik Neubauer: <i>Baletni besednjak</i>	10
Iko Otrin: <i>Baletni izrazi in koraki</i>	11
Korpus Gigafida	12
Metode	12
Prevzemanje terminov	13
Citatnost in podomačevanje	13
Kalkiranje	15
Oblikoslovne značilnosti terminologije	15
Terminologizacija	17
Pomenotvorni postopki	17
Zoženje pomenskega polja	17
Metonimični termini	18
Metaforični termini	19
Besedotvorni postopki	21
Determinologizacija	21
Zaključek	23
Povzetek	24
Viri in literatura	26
Viri	26
Literatura	26
Priloga: Seznam obravnavanih izrazov z razlagami	27
Izjava o avtorstvu	30

Uvod

V svoji nalogi bom obravnavala strokovno terminologijo s področja baleta, ki se pojavlja v dveh različnih slovarjih baletnega izrazja: Neubauerjevem *Baletnem besednjaku* in Otrinovih *Baletnih izrazih in korakih*. Primerjala bom oba slovarja glede besedja, ki ga obsegata, in poiskala primere rabe terminologije v korpusu Gigafida. Preučila bom, po katerih (besedotvornih in pomenotvornih) postopkih je nastala baletna terminologija ter na kakšne načine se je terminologija iz izvornih jezikov prilagodila slovenščini na ravni pravopisa in oblikoslovja. Preverila bom njene oblikoslovne lastnosti. Poskusila bom najti primere determinologizacije baletnega besedišča.

Hipoteza

Večina strokovnega izrazja z baletnega področja izhaja iz francoščine. V obeh slovarjih prevladujejo citatni izrazi, bolj opazno v *Baletnih izrazih in korakih* kot v *Baletnem besednjaku*. V splošni rabi se izrazi uporabljajo tako citatno kot tudi v poslovenjeni različici. Večina izrazja je nastala po pomenskem prenosu (metafori ali metonimiji), manjši del pa po besedotvornih postopkih. Pri nekaterih izrazih je do pomenskega prenosa prišlo že v izvornem jeziku, termin pa se je nato prenesel v slovenščino že v metaforičnem pomenu. Baletna terminologija se v postopku determinologizacije tudi spreminja v splošno leksiko, in sicer so determinologizirani izrazi pogosteje zapisani v poslovenjeni različici.

Na oblikoslovni ravni prevladujejo samostalniški enobesedni termini in samostalniške besedne zveze.

Teoretična izhodišča

Terminologija

Terminologija je po SSKJ »celota izrazov določene stroke, panoge; strokovno izrazje, izrazoslovje«. Za terminološko izrazje je značilno, da deluje v okviru relativno zaprtega pojmovnega sveta določenega področja (Vidovič Muha 2000: 116). Za nestrokovnjaka navadno ni lahko razumljiva in se najpogosteje pojavlja v strokovnih besedilih svojega področja. Ta leksika je načeloma samostalniška in enopomenska, enemu izrazu ustreza natanko en pomen na tem strokovnem področju. Isti izraz pa ima lahko druge pomene na drugih področjih ali v splošnem širše rabljenem slovarju, »zlasti pri terminih, ki so nastali po

metaforični ali metonimični poti iz splošnih neterminoloških osnovnih pomenov, se dogaja, da se pojavljajo v različnih, popolnoma nesorodnih strokah» (Vidovič Muha 2000: 117). Pomen termina ni odvisen od pragmatičnih okoliščin, termin ne spreminja svojih skladijskih lastnosti in ne izraža konotativnega pomena. Sopomenke se lahko znotraj terminološke leksike pojavljajo samo kot dvojnice, torej brez slogovne vloge. Terminološka leksika mora biti ustaljena in sistemska (mora se vključevati v širši sistem jezika in biti sposobna determinologizacije). Po mnenju nekaterih jezikoslovcev naj bi bila pomensko predvidljiva zlasti za tvorjene termine in tiste, ki so nastali s pomenskim prenosom (povzeto po Vidovič Muha 2000: 118–119). Pomen vsakega termina določajo pomenske sestavine, ki jih lahko delimo na uvrščevalne in razločevalne. Uvrščevalna pomenska sestavina širše uvrsti pomen leksema in je v njegovi definiciji skladijsko vodilni del, razvrščevalne pomenske sestavine pa ga natančneje opredelijo in določijo ter so v definiciji skladijsko odvisne od uvrščevalne (Vidovič Muha 2000: 53).

Terminološka leksika nastane v procesu terminologizacije po različnih pomenotvornih ali besedotvornih postopkih. Pri pomenotvornih postopkih že znani izraz iz splošne leksike dobi nov pomen. Pomenska prenosa v jeziku, ki sodelujeta tudi pri oblikovanju terminološke leksike, sta metafora in metonimija (s posebno obliko sinekdoho). Metonimija je pomenski prenos po bližini; pri njej pride do delnega vnašanja novih in opuščanja starih pomenskih sestavin. Načeloma v novi pomen vstopa nova uvrščevalna pomenska sestavina, »pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni pomenske razločevalnosti, razločevalnih pomenskih sestavin«. (Vidovič Muha 2000: 142). Ada Vidovič Muha (2000: 137–140) navaja tipične primere pomenskih prenosov, npr. dejanje – rezultat dejanja, dejanje – vršilec dejanja, snov/material – izdelek. V terminoloških besednih zvezah sta lahko metonimična jedro ali prilastek.¹

Pri metafori se za razliko od metonimije z novim pomenom pojavijo tudi nove pomenske sestavine, ne gre le za preurejanje starih. »Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata.« (Vidovič Muha 2000: 143). Povezovalni element med motivirajočim in novim (metaforičnim) pomenom oziroma lastnost, ki povezuje oba pomena, naj bi bil razviden vsaj pri leksikaliziranih metaforah; če miselna povezava med obema pomenoma izgine, sta izraza le še homonimna (Vidovič Muha 2000: 132). Povezava in

¹ Za sinekdoho, ki je posebna oblika metonimije, je značilno, da se pomenske sestavine le hierarhično preuredijo, ne pride pa do vnosa novih ali opustitve starih pomenskih sestavin. Gre za poimenovanje celote z delom ali delov s celoto. (Vidovič Muha 2000: 133). Pri pregledu gradiva nisem našla nobenega primera za sinekdoho.

prenosi pomenskih sestavin pa niso predvidljivi kot pri metonimiji, temveč bolj enkratni (v literarnih besedilih tudi celo samo individualno prepoznavni), saj nastanejo iz asociacij. V grobem naj bi bile povezovalne pomenske prvine oblika, položaj, barva, funkcija in vedenje (povzeto po Vidovič Muha 2000: 149–150). V terminoloških besednih zvezah so lahko v metaforičnem pomenu ali jedro ali prilastek ali oba, metafora pa deluje na podlagi podobnosti oblike, barve, funkcije, velikosti ipd. (povzeto po Vidovič Muha 2000: 150–154).

Pri besedotvornih postopkih nastane popolnoma nov leksem, ki poimenuje določeno predmetnost, na podlagi definirane besedne zveze, ki ji pravimo skladenjska podstava (Vidovič Muha 2011: 15). Vsaka tvorjenka je sestavljena iz besedotvorne podstave, ki je nastala »iz neobraziljenih korenskomorfemskih besed v skladenjski podstavi« (Vidovič Muha 2011: 331), in obrazila, in sicer predponskega, medponskega, priponskega, predponsko-priponskega ali medponsko-priponskega (Vidovič Muha 2011: 25). Glede na morfemsko zgradbo besedotvorne podstave in obrazila ločimo različne vrste tvorjenk.

Procesu terminologizacije je nasproten proces determinologizacije, to je prehajanja strokovnih izrazov v splošno leksiko. Obstajata delna in popolna determinologizacija: pri delni »ostanejo po prehodu iz znanstvenih besedil v splošna glavne pomenske sestavine termina prepoznavne, ostale pa se umikajo v ozadje (še vedno gre za isti pojem)« (Žagar 2007: 600), pri popolni pa »na podlagi pomenskega prenosa nastane nov pomen, ki ne označuje več istega pojma kot termin« (Žagar 2007: 600).

Prevzemanje besed iz tujih jezikov

Večina besedja, s katerim sem se ukvarjala, ne izhaja iz slovenščine, temveč večinoma iz francoščine ali ruščine, nekatere besede pa tudi iz angleščine. Glede na stopnjo prilagoditve tujih besed, ki jih prevzamemo v slovenščino, ločujemo izposojenke, tujke in citatne besede. Izposojenke so »tiste prevzete besede, ki so se docela prilagodile slovenskemu jeziku v izgovoru, pisavi, pregibanju, skladnji, tvorjenju novih besed ipd. [...] Tujke pa imenujemo tiste prevzete besede, ki se slovenščini niso prilagodile popolnoma, temveč le v večji ali manjši meri« (Toporišič 2004: 131). Citatne besede, ki naj ne bi bile del slovenskega knjižnega jezika, so tiste, ki se slovenščini ne prilagodijo, a se priložnostno uporabljajo v slovenskih besedilih (Toporišič 2004: 131–132).

Druga oblika prevzemanja besedja, pri kateri se prevedejo posamezni morfemi, njihova notranja hierarhija pa se ohranja, je kalkiranje ali zakrito prevzemanje (Vidovič Muha 2000: 119). Zakrito prevzemanje je poimenovano zato, ker besede na prvi pogled delujejo domače, saj vsebujejo izvorno slovenske (ali že prej sistemsko prevzete) morfeme. Ohranjata se

pojmovni in miselni svet izvirnega jezika. Tudi v slovarjih, s katerima sem se ukvarjala, sem našla primere kalkiranih izrazov.

Baletna terminologija

Baletna terminologija pretežno izhaja iz francoščine, in sicer iz francoske baletne šole (Neubauer 1999: 3), vendar se je v svojem razvoju oddaljila od knjižne francoščine in nastal je poseben strokovni jezik, katerega izrazov ne najdemo v splošnih slovarjih (Otrin 2000: 7). Vsak izraz »pomeni natančno določen korak ali gib ali skok« (Neubauer 1999: 3). Večina izrazov je mednarodnih, vendar se njihova izgovorjava nekoliko razlikuje glede na materni jezik govorca (Otrin 2000: 7). Izrazi so bili za potrebe učenja že prevedeni v slovenščino, čeprav se uporabljajo v originalnem jeziku (Neubauer 1999: 3). Slovarja, ki sem ju preučila v tej nalogi, navajata večinoma izraze v citatni obliki.

Gradiva

V slovenščini obstajata dva terminološka slovarja z baletnega področja, ki se nekoliko razlikujeta po obsegu in izboru terminov, ki jih navajata, saj sta namenjena različnemu ciljnemu občinstvu.

Henrik Neubauer: *Baletni besednjak*

Slovarček je namenjen strokovnjakom z baletnega področja in tudi vsem drugim ljubiteljem te plesne zvrsti, avtor pa pravi, da naj služi tudi kot dopolnilo učbenikom pri učenju klasičnega in karakternega plesa (Neubauer 1999: 3). Sestavljen je iz oštevilčenega kazala pojmov po poglavjih (nekateri pojmi imajo dodane angleške ustreznice), abecednega slovarja z razlagami pojmov in kratkih navodil za izgovor francoskih besed s fonetičnimi transkripcijami primerov besed; posamezna gesla s fonetično transkripcijo niso opremljena.

Slovar ni strogo omejen le na izraze iz baleta, temveč so njegova gesla tudi druge plesne zvrsti ter izrazi, povezani z baletom (oprema, organizacija predstav, izvajalci). Izrazi, ki pomenijo strogo baletne gibe in položaje, so večinoma citatno prevzeti iz francoščine, nekateri pa so prevzeti kot kalki. Izrazi za druge plesne vrste, ki se pojavljajo v slovarju, so večinoma citatno ali sistemsko prevzeti iz francoščine, angleščine ali drugih jezikov.

Slovarske definicije se trudijo biti enostavne in razumljive širši javnosti, ne le strokovnjakom, kar ustreza avtorjevemu uvodnemu pojasnilu, da je slovar namenjen tudi nestrokovnjakom.

Iko Otrin: *Baletni izrazi in koraki*

Slovar je namenjen dijakom umetniške gimnazije kot pomoč pri učenju (Otrin 2000: 4), torej je ciljna publika precej bolj omejena kot pri *Baletnem besednjaku*. Sestavljen je iz dveh delov: razlage osnovnih pojmov in slovarja z natančnejšimi razlagami. Oba dela sta opremljena s skicami in risbami.

Slovar v uvodu vključuje tudi kratka navodila za izgovarjavo s primeri samoglasnikov, sicer pa imajo fonetično transkripcijo tudi posamezni izrazi. Avtor v uvodu poudari, da je poskusil »fonetično transkripcijo čim bolj poenostaviti« (Otrin 2000: 7) in da je pri delu s fonetično transkripcijo sodeloval tudi z lingvisti.

Večina izrazov, razloženih v slovarju, je citatno prevzetih iz francoščine, predvsem pa izrazi, ki pomenijo različne plesne korake in položaje. Večina gesel ima dodan prevod, kaj izrazi dobesedno pomenijo v francoščini, npr. *fouetté (fwete) foutter – bičati, bič*. V slovarju so tudi nekateri izrazi, izhajajoči iz ruščine; tudi ti imajo ob sebi prevod, kaj dobesedno pomenijo v ruščini, npr. *stulčik – majhen stol - stolček*. Izrazi, ki pomenijo pojme, povezane s plesom, vendar ne plesnih položajev ali gibov (oprema, organizacija), so večinoma bolj podomačeni. A teh izrazov je v slovarju zelo malo, slovar je zelo ozko omejen na svoje področje z izjemo nekaj izrazov, ki so presplošni, da bi sodili v slovar s tako ozko zamejenim področjem.

Razlage v tem slovarju so načeloma obsežnejše in natančnejše kot v *Baletnem besednjaku*, kar je smiselno glede na to, da ima bolj omejen in specifičen krog naslovnikov. Večkrat vsebujejo druge strokovne izraze. Za primerjavo bom navedla gesli z isto iztočnico iz obeh slovarjev:²

CISEAUX, PAS DE (158): skok z ene noge na drugo, pri čemer plesalec iztegnjeni nogi zapored vrže visoko naprej, nato z eno preide preko prve pozicije v arabesque in s tem dela videz škarij (*ciseaux*). (*Baletni besednjak*)

CISEAUX, PAS (pa sizo)

ciseaux - škarje

baletni korak - skok

Grand battement devant z desno nogo, istočasno odskočimo z leve, hkrati z desno *grand battement devant* z levo, hkrati z desno *grand battement derrière* (kot škarje). Nogi gresta skozi I. pozicijo s stegnenimi koleno. Doskočimo na desno v *demi plié*, leva nadaljuje *grand battement balançoire derrière* in konča na *arabesque*. Analogno z drugo nogo. (*Baletni izrazi in koraki*)

² Čeprav slovarja navajata iztočnico v različnih oblikah, *Baletni besednjak* z veznikom *de*, *Baletni izrazi in koraki* pa brez njega, je iz definicije jasno, da gre za isti pojem. Verjetno se izraza uporabljata kot dvojnici.

Slovarski članek iz *Baletnih izrazov in korakov* je opazno daljši in za nestrokovnjaka težji za razumevanje. Definicija vsebuje več drugih strokovnih izrazov v citatni obliki in natančneje opiše postopek, ki ga plesalec opravi pri skoku. Ker je slovar kot učno gradivo namenjen v prvi vrsti učencem baleta in plesnim učieljem, je smiselno, da so razlage v njem natančnejše in bolj strokovne. Navedena razlaga pa po drugi strani krši pravilo, da naj bi bila slovarska razlaga enopovedna (Humar 1998: 132) – oba slovarja pa vsebujeta tudi razlage, ki so sicer enopovedne, a pomensko tako zgoščene, da so skoraj preobložene z informacijami (prim. Humar 1998: 132–133).

Obe definiciji sta stilno nevtralni in tako ustrezata načelu, da mora biti strokovni jezik slogovno nezaznamovan, članek iz *Baletnih izrazov in korakov* pa vsebuje glagole v osebni obliki, ki v slovarskih geslih naj ne bi bili ustrezni »oziroma [posledica] priročniškega načina izražanja« (Humar 1998: 34). Ker je ta knjiga na neki način tudi priročnik, je uporaba prve osebe množine tukaj utemeljena. Izražanje v prvi osebi množine je sicer značilno še za več drugih gesel v *Baletnih izrazih in korakih*, *Baletni besednjak* pa raje uporablja osebek *plesalec* in tretjo osebo ednine.

Korpus Gigafida

Tretji vir, iz katerega sem črpala besedje, ki sem ga preučevala, je korpus slovenskih besedil Gigafida. Tam sem našla primere rabe baletnega besedišča v nestrokovnih besedilih. Ugotovila sem, da se izrazje pogosto uporablja tudi v podomačeni različici in ne le v citatni, ki je navedena v terminoloških slovarjih. Ugotovila pa sem tudi, da se besedje pojavlja tudi v popolnoma drugačnih pomenih, ki nimajo zveze s terminološkim pomenom na področju baleta. Do tega je lahko prišlo po procesu determinologizacije, ponovne terminologizacije na drugih strokovnih področjih ali po pomenskem prenosu v splošni leksiki po determinologizaciji, morda pa se je določen izraz tudi udomačil v slovenščini mimo svojega terminološkega pomena na baletnem področju.

Metode

Pri pisanju naloge sem pregledala slovarja s področja, katerega terminologijo sem preučevala, in uporabo izrazov v besedilih v korpusu. Pri navajanju primerov sem izbrala kar največ izrazov, ki so najbolje predstavili moje ugotovitve v zvezi z oblikoslovnimi, pravopisnimi in pomenskimi lastnostmi terminov. Do ugotovitev sem prišla s primerjavo

zapisov v slovarjih in v korpusu. Besedje sem preučila glede na pravopisne in oblikoslovne značilnosti ter na njihovo mesto med terminološkim in splošnim izrazjem.

Prevzemanje terminov

Citatnost in podomačevanje

Večina strogo baletnih izrazov, razloženih v obeh slovarjih, je citatno prevzetih iz francoščine in naj bi se tako tudi uporabljali v pogovorih med strokovnjaki (Otrin 2000: 7). Citatne besede so prevzete tako, da se ne podomačita njihova zapis in izgovorjava, niti se ne sklanjajo po slovenskih oblikoslovnih pravilih (Toporišič 2004: 132), kot na primer »v zanimivem pas de deux«³ ali »dolgo stoj na relevé«⁴. Citatne besede pa se v rabi slovenščini prilagajajo, in sicer na različnih stopnjah prilagoditve, pri čemer se nekoliko razlikujejo navedbe v obeh slovarjih. V *Baletnih izrazih in korakih* so izvorno francoski izrazi skoraj le citatno uporabljeni; pravopisno, oblikoslovno, izgovorno in fonetično ali kot kalki so prilagojeni le izrazi *balet* (in njegove oblike, npr. *balet*, *klasični*; pa še to ne vse, prim. *ballet blanc*), *hierarhija*, *karakterni plesi*, *stilni plesi* in še nekaj podobnih – za vse je na pomenski ravni značilno, da ne označujejo baletnih gibov, položajev ali korakov, temveč obrobne pojme, povezane z baletno dejavnostjo. *Baletni besednjak* pozna precej več podomačeno zapisanih besed iz različnih jezikov; predvsem vsebuje več izrazov, ki pomenijo obrobne pojme (*baletni drog*, *baletna tla* ipd.), pa tudi nekaj izrazov, ki jih je avtor *Baletnih izrazov in korakov* pustil v citatni obliki, navaja podomačeno: *elevacija* proti *élévation* je edini primer izraženega prevzemanja, ki ga pozna le eden od slovarjev. Pogojno bi lahko za drugi primer navedli še *arabesque* proti *arabeska*, vendar oba slovarja navajata kot geslo besedo *arabesque*, *Baletni besednjak* pa zapis *arabeske* (rod. ed.) uporabi le znotraj geselskega članka, pa še to ne povsod⁵. To priča o dejstvu, da zapis izrazov ni popolnoma ustaljen, saj celo isti avtor uporabi različna izraza (morda se je zaradi negotovosti pri sklanjanju citatne oblike znotraj gesla odločil za podomačitev). Primeri kot *druga pozicija* proti *deuxième position* ali *na prstih* proti *sur le pointes* so primeri kalkiranja.

V redkih primerih se avtorji besedil odločijo za oblikoslovno prilagoditev tudi tujih besed s pomenom baletnih korakov ali gibov in tako iz citatnih besed nastanejo polcitatne, ki so slovenščini prilagojene ali oblikoslovno ali pravopisno: »v kombinaciji z razmeroma

³ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=pas+de+deux> (24. 3. 2013).

⁴ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=relev%C3%A9> (24. 3. 2013).

⁵ Pri geslu *ciseaux*, *pas de* je znotraj razlage uporabljen zapis *arabesque*, pri geslu *arabesque* pa zapis *arabeska*.

veščimi pas de deuxi«;⁶ » pri najmlajši koreografiji [...]: privlačnem ljubezenskem pas de deuxu«;⁷ »namesto kmečkega pas de deuxa«;⁸ » Koreografija ima nad dvajset solističnih vlog, mnogo pas de deuxov«⁹ ipd. To je znak, da citatne besede, ki se pogosteje uporabljajo, težijo k vsaj delni prilagoditvi v slovenski jezikovni sistem.

Razen na oblikoslovni ravni se izrazi lahko delno podomačijo tudi na ravni pravopisa. Našla sem več primerov, kjer je ohranjen francoski zapis, le da so opuščena naglasna znamenja, značilna za francoščino: za zapis *relevé* sem našla 7 zadetkov, za zapis *releve* pa 3; pri besedi *plié* je razmerje obrnjeno, saj iskanje izraza z naglasnim znamenjem da 10 zadetkov, brez njega pa celo 20. Dodajanje neimenovalniških končnic se dogaja samo pri različici brez naglasnega znamenja: »stoj na relevé«¹⁰ proti »z mehkobo plieja«.¹¹

Pri pregledu korpusa sem našla tudi primere, ko so bili baletni izrazi zapisani podomačeno – iz citatnih in polcitatnih izrazov so nastale sistemsko prevzete besede, za katere je značilno, da se slovenščini prilagodijo na vseh ravneh: fonetični, pravopisni in oblikoslovni. V korpusu Gigafida sem našla 77 primerov zapisa *arabesque*, od katerih jih je bilo 7 v baletnem pomenu, in 302 primera zapisa *arabeska*, od katerih jih je bilo v baletnem pomenu 18.¹² Še več je podomačenih zapisov pri izrazu *pirouette* oz. *pirueta*: zapis *pirouette* ima le 9 zadetkov v korpusu, *pirueta* pa 732. To pomeni, da se nekateri strokovni izrazi uporabljajo tako v citatni kot v podomačeni različici. V obeh slovarjih je beseda navedena samo v citatni obliki.

Manjši del strokovnega besedja je prevzet iz ruščine. Za rusko izrazje veljajo drugačne zakonitosti, saj je ruščina sicer oblikoslovno in fonetično bliže slovenščini kot francoščina, a uporablja drugo pisavo, tako da morajo biti izrazi vsaj prečrkovani. V slovarjih so zapisani seveda v gajici s posameznimi pojasnili glede izgovora: *eločka (joločka)*, *verevočka (verjevočka)* v *Baletnih izrazih in korakih*¹³; v *Baletnem besednjaku* je ruskih izrazov zelo malo in pojasnil za njihov izgovor ni. Izgovorjava ruskih besed je za materne govorce slovenščine nekoliko enostavnejša kot izgovorjava francoščine, pa tudi oblikoslovno je izraze lažje prilagoditi slovenščini, zato se izrazi lažje sistemsko prilagodijo. V korpusu sem našla

⁶ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?p=2&q=pas%20de%20deux> (24. 3. 2013).

⁷ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?p=3&q=pas%20de%20deux> (24. 3. 2013).

⁸ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?p=4&q=pas%20de%20deux> (24. 3. 2013).

⁹ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?p=6&q=pas%20de%20deux> (24. 3. 2013).

¹⁰ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=relev%C3%A9> (24. 3. 2013).

¹¹ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=plié> (24. 3. 2013).

¹² Tako majhen odstotek zadetkov je relevanten za mojo nalogo, ker ima beseda zunaj baletnega polja veliko širšo uporabo v pomenih »ornament iz geometrijskih in stiliziranih rastlinskih motivov« in »besedna ali miselna igrivost« (SSKJ); v teh pomenih je beseda uporabljena v večini zadetkov.

¹³ Zanimivo je tudi, da imajo ti izrazi v *Baletnih izrazih in korakih* manj natančne definicije kot francoski; gesla *kačalka*, *ladočka*, *verevočka* so opredeljena le kot »korak iz ruskega plesa« ipd., *ribka* je le »poza v duetnem plesu«, vendar ima dodano skico, zaradi katere je razlaga natančnejša.

zelo malo primerov uporabe ruskih besed na področju baleta; nekaj relevantnih zadetkov je dalo le iskanje gesla *podrška* (5 od 14 zadetkov). Beseda se je oblikoslovno prilagodila slovenščini: »z elementi naravnega giba, kontaktne tehnike in akrobatskih podržk«.¹⁴

Strokovno besedje s področja baleta se slovenščini prilagaja v različnih merah. Strokovna literatura (oba slovarja s tega področja) svetuje uporabo citatnih različic francoske terminologije v zapisu in delno poenostavlja izgovor; za ruske izraze svetuje prečrkovanje iz cirilice in sistemski način prevzemanja s prilagajanjem slovenskim oblikoslovnim pravilom. Pogostejše rabljeni izrazi (tisti, ki se v korpusu večkrat pojavljajo) in tisti, ki so širše znani, pa so nagnjeni k temu, da se delno prilagodijo slovenskemu zapisu. Najpogostejša znaka podomačevanja sta izpuščanje naglasnih znamenj in sklanjanje s slovenskimi končnicami. Kadar beseda preide iz strokovne v splošno rabo, pa se njen zapis lahko povsem podomači in iz citatnega leksema nastane sistemsko prevzet.

Kalkiranje

Kalkiranje oziroma prikrito prevzemanje je postopek prevzemanja leksemov iz tujega jezika tako, da se v ciljni jezik prevedejo posamezni morfemi, ohranjajo pa se njihova notranja hierarhija in funkcije, zato se ohrani pojmovni svet izvirnega jezika.

Na področju baleta obstaja veliko takih besed in besednih zvez, katerih izvorni jezik je načeloma francoščina. *Baletni besednjak* jih navaja več kot *Baletni izrazi in koraki*, ki iste izraze večkrat navaja v citatni obliki. Večina kalkov je samostalniških besednih zvez oblike pridevnik + samostalnik, npr. *tretja pozicija* (*troisième position*). *Položaji rok* (*positions des bras*) je oblike samostalniško jedro + rodilniški prilastek. Oba izraza prevedeta posamezne besede v slovenščino in jih sestavita v slovensko besedno zvezo, ki ustreza izvorni francoski. Podobna primera sta še *delovna noga* (*working leg*) in *oporna noga* (*supporting leg*), le da je njun izvorni jezik angleščina. Izrazi, ki izhajajo iz ruščine, se ne kalkirajo.

Oblikoslovne značilnosti terminologije

Izrazi iz obeh slovarjev so različnih besednih vrst. So besede ali besedne zveze, sestavljene iz samostalnika in pridevnika ali predložne besedne zveze.

Pri izrazih iz francoščine prevladujejo samostalniki (*attitude*) in samostalniške besedne zveze iz dveh samostalnikov (*pas de chat*) ali samostalnika in pridevnika (*jeté battu*).

¹⁴ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=podr%C5%BEka> (24. 3. 2013).

Nekateri izrazi so predložne besedne zveze, npr. *à droite* (na desno), *par terre* (na tleh). Uporabljajo se kot prislovna določila ali prilastki (Otrin 2000: 7).

Baletni izrazi in koraki imajo tudi nekaj gesel, ki spadajo med druge besedne vrste: števnik (cinq), pridevnike (*petit, simple*) ali predloge (*avec, sans*). Predvsem predloga sta po mojem mnenju presplošna, da bi sodila v slovar s tako ozko zamejenim področjem. Slovarska gesla v terminoloških slovarjih naj ne bi bili slovnične besedne vrste (Humar 1998: 127), torej so taka gesla odveč.

Kalkirani in podomačeno zapisani izrazi so samostalniki ali samostalniške besedne zveze, največkrat iz pridevniške in samostalniške besede. *Baletni besednjak* pozna kar trinajst besednih zvez, kjer je vrstni pridevnik *baletni* (*baletna tla, baletni drog, baletna dvorana* ipd.), *Baletni izrazi in koraki* pa nobenega. Prav tako so v *Baletnem besednjaku* trije izrazi s pridevnikom *plesni* (*plesna pisava*), v *Baletnih izrazih in korakih* pa jih kot gesel ni. Pridevniški del imenske besedne zveze je lahko vrstilni števnik kot v primerih *prva plesalka, druga pozicija*; take izraze kot gesla spet navaja le *Baletni besednjak, Baletni izrazi in koraki* pa kot del razlage v prvem delu slovarja z osnovnimi pojmi; osnova razlage so še vedno citatni izrazi.

Oba slovarja poznata izraze, sestavljene iz vrstnega pridevnika in samostalnika *balet*:¹⁵ *klasični balet* (oba slovarja), *komični balet* (samo *Baletni besednjak*), *anacreontski balet* (samo *Baletni izrazi in koraki*) ipd. Prav tako je lahko samostalniški del besedne zveze *ples* v ednini ali množini: *družabni plesi, karakterni plesi*. Te besedne zveze so glede na predvidljivost pomenskih sestavin večinoma skupi, pri katerih je »vsaj ena izmed besed, v veliki večini je to jedrna, pomenskosestavinsko predvidljiva, ali natančneje, tudi v skupu ohrani pomenske sestavine svojega osnovnega pomena« (Vidovič Muha 1988: 85). V vseh navedenih primerih gre za *balet* ali *ples*, ki ga določajo različne razločevalne pomenske sestavine; pomen pridevnika v besedni zvezi pa ni enak njegovemu pomenu v SSKJ. Pri besedni zvezi *klasični balet* je uvrščevalna sestavina *balet* (in tako enaka jedrnemu delu besedne zveze), razločevalna pa, da je temelji na omejenih in strogo določenih pravilih vsakokratne šole ter da so zanj značilne odprte pozicije. Razločevalna sestavina torej ni pomensko transparentna v pomenu besede *klasičen*. Edina necitatna predložna zveza je *na prstih*, ki jo pozna samo *Baletni besednjak*. Sestavljena je iz predloga in samostalnika v

¹⁵ *Baletni besednjak* navaja geselske iztočnice v obliki pridevnik + balet (*klasični balet*), *Baletni izrazi in koraki* pa v obliki balet, pridevnik (*balet, klasični*; primera z drugačnima pridevnikoma navaja v obliki pridevnik + balet).

mestniku. *Baletni izrazi in koraki* imajo tudi en primer krajšavnega poimenovanja: *k. g.* pomeni »kot gost – oznaka za gostujoče umetnike.«

Vsi izrazi, izhajajoči iz ruščine, so enobesedni in samostalniški, načeloma ženskega spola, npr. *ribka*, *verevočka*.

Baletni izrazi so načeloma samostalniki, samostalniške besedne zveze ali predložne besedne zveze. V besednih zvezah oblike samostalnik + pridevnik je vrstni pridevnik pogosto *baletni*, samostalnik pa večkrat *balet*.

Terminologizacija

Pomenotvorni postopki

Zoženje pomenskega polja

Izrazi so v baletno terminologijo prišli iz splošnega izrazja s procesom terminologizacije po različnih pomenotvornih ali besedotvornih postopkih. Pri nekaterih so se njihova pomenska polja iz splošnega besedja samo zožila na točno določen pomen, ki je ustrezen strokovnemu področju. V SSKJ je geslo *skok* opredeljeno kot »1. glagolnik od skočiti«, pri čemer *skočiti* pomeni »1. z odzivom, zlasti z nogami, se oddaljiti od podlage«. Razlaga istega gesla v *Baletnem besednjaku* je natančnejša, saj navaja, da je *skok* »odriv z ene ali obeh nog z doskokom na eno ali obe nogi«. Beseda se je torej terminologizirala, se omejila na pomen, ki ga ima na določenem strokovnem področju. Podobni primeri so tudi izrazi *gib* (SSKJ: »premik (dela) telesa iz enega položanja v drugega«; *Baletni besednjak*: »premik neobteženega dela telesa (tudi noge)), *vrtenje*, *rajanje*, *triko*.

Slovar vsebuje tudi izraz *korak*, ki pa se ni do konca terminologiziral, saj ima njegov slovarski članek tri različne razlage: to naj bi bil »izraz za različne plesne korake, za večje plesne oblike (*pas de deux*, *pas d'action*) pa tudi za navaden korak iz vsakdanjega življenja«. SSKJ ima v tem primeru celo natančnejšo razlago, saj ga opredeljuje kot »1. gib noge pri hoji, teku, plesu«. Slovarski članek s tem, da poudari, da se izraz nanaša tudi na pojav iz vsakdanjega življenja, ne le s strokovnega področja, sam pove, da se izraz na plesnem področju ni popolnoma terminologiziral. V *Baletnih izrazih in korakih* izrazov, ki bi prišli v terminologijo iz splošnega slovenskega besedja, ni.

Besedje na področju baleta se je večinoma terminologiziralo že v tujem jeziku (francoščini, ruščini, v nekaj primerih v angleščini) in slovenščina je izraze prevzela že kot (citativne) termine na tem področju. Beseda *préparation* v splošni francoščini pomeni

kakršnokoli pripravo, baletna slovarja pa jo definirata kot: *priprava za vajo ali ples* (*Baletni izrazi in koraki*) oz. *v klasičnem baletu predvsem priprava pravilnega položaja rok pred začetkom vsake vaje* (*Baletni besednjak*). Torej se je pomensko polje besede v francoščini zožilo na točno določen terminološki pomen, ki se pri prevzemanju besede v slovenščino ni spremenil. V slovenščini sicer obstaja tudi beseda *preparacija*, ki jo SSKJ definira kot *1. prepariranje [...] 2. šol. zvezek za izpisovanje neznanih besed, slovničnih oblik iz besedila*, vendar ni povezana s pomenom besede, kot se uporablja v baletu, čeprav ima podoben izvor. Podobna primera sta še *pirueta* in *ravnotežje*. Vsi izrazi imajo pomen v splošni leksiki, v baletno terminologijo pa so prišli skupaj s svojim pomenom naravnost s prevzemanjem iz tujega jezika.

Del izrazja se ni terminologiziral le s preprostim zoženjem pomenskega polja iz splošnega jezika v natančno določen terminološki pomen, temveč je pri njem prišlo do pomenskih prenosov: metafore ali metonimije.

Metonimični termini

Baletni besednjak geslo *balet* definira takole: »1) gledališki ples zahodno evropske [!] kulture, predstavljen v umetniško stilizirani obliki; 2) delo, ki je tako predstavljeno; 3) skupina, ki predstavlja tako delo.« Med prvim in drugim ter drugim in tretjim pomenom obstaja metonimično razmerje, kar lahko pokažemo tako, da poiščemo uvrščevalne in razločevalne pomenske sestavine vseh treh pomenov.

1) Uvrščevalna sestavina: ples; razločevalne: zahodnoevropski, v umetniško stilizirani obliki.

2) Uvrščevalna sestavina: delo¹⁶; razločevalna: predstavljeno na način 1.

3) Uvrščevalna sestavina: skupina (ljudi); razvrščevalna: ki predstavljajo 2.

Za metonimijo je značilno, da se del pomenskih sestavin ohrani, del pa pojavi na novo. Razločevalna pomenska sestavina pomena 2 je v primeru *balet* pomen 1, uvrščevalna sestavina pa je nova (umetniško delo). Prav tako je razločevalna sestavina tretjega pomena pomen 2, njegova uvrščevalna sestavina pa je nova (ljudje). Zato menim, da med pomeni leksema *balet* obstaja metonimično razmerje. To potrjuje tudi klasifikacija Ade Vidovič Muha, ki navaja pomenska premika od dejavnosti k rezultatu dejavnosti in vršilcu dejanja med tipičnimi primeri metonimije (2000: 137). V korpusu se izraz pojavlja tudi kot ime organizacije (»Gostovanje Gledališča koper. Režija Katja Pegan. SNG Opera in balet

¹⁶ SSKJ ta pomen navaja kot podpomen pomena 1.

Ljubljana. Nedelja. Ob 18. uri.«¹⁷); tudi prenos pomena od dejavnosti na organizacijo ali ustanovo je pogost primer metonimije.

Drugi primer metonimije na področju baleta, ki sem ga našla v slovarjih, je *beli balet*, definiran kot »balet romantične dobe, pri katerem so plesalke oblečene v bela krila« (*Baletni besednjak*). To je terminološka besedna zveza, pri kateri je samostalniško jedro motivirano, prilastek pa uporabljen metonimično. Razvrstitev pomenskih sestavin je: uvrščevalna sestavina: balet; razločevalna sestavina: pri katerem plesalke nosijo bela krila. Lastnost (barva) oblačil, ki jih plesalke nosijo pri tej obliki baleta, se je prenesla na poimenovanje plesa.

Metaforični termini

Metaforičnih terminov sem našla precej več kot metonimičnih. Večina je prevzetih, in sicer tako, da se je pomenski premik zgodil že v izvornem jeziku in se je metaforični pomen skupaj z izrazom prenesel v slovenščino. Primera neprevzetih metaforičnih terminov sta *zaprtost* in *odprtost*, ki imata v *Baletnem besednjaku* definiciji »pri klasičnem plesu v kolkih navznoter obrnjene noge« in »pri klasičnem plesu v kolkih navzven obrnjene noge«. V SSKJ sta pojma definirana samo kot »stanje zaprtega« oz. »stanje odprtega«, pri čemer sta *zaprt* in *odprt* podgesli gesel *zapreti* in *odpreti*. *Zapreti* ima po SSKJ devet pomenov, baletnemu pojmu se najbolj približujeta »1. dati kaj v tak položaj a) da ni mogoč prehod, vstop ali izstop [...] b) da postane notranjost nedostopna« in »2. narediti, da so prilegajoči se deli česa tesno drug ob drugem«. *Zaprtost* je v baletu pozicija, po obliki podobna zaprtim vratom ali zadrgi, zato ima termin metaforični pomen, izpeljan iz leksema v splošnem besedju. Podobno ima *odpreti* deset pomenov, od katerih baletni pojem po obliki spominja na »1. dati kaj v tak položaj a) da je mogoč prehod, vstop ali izstop [...] b) da postane notranjost dostopna« in »3. narediti, da prilegajoči se deli česa niso več drug ob drugem«. Metafori temeljita na podobnosti oblike oziroma videza.

Terminov, pri katerih se je pomenski premik zgodil že v izvornem jeziku, je več. Beseda *arabesque* oz. *arabeska* po SSKJ res pomeni »ornament iz geometrijskih in stiliziranih rastlinskih motivov«, a med baletne izraze je prešla in se terminologizirala že v francoščini, v slovenščino pa je bila prevzeta že skupaj s pomenom, ki ga ima na strokovnem področju, ne glede na to, da v splošnem jeziku že obstaja. Beseda *arabesque* v francoščini pomeni okras in se tako sklada s pomenom, ki ga za slovensko *arabesko* navaja SSKJ. V baletu pa je definirana kot »ena osnovnih drž klasičnega plesalca – plesalec stoji na eni nogi,

¹⁷ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=balet> (12. 4. 2013).

druga je pod pravim kotom iztegnjena nazaj, ena roke je vstran, druga naprej; obstajajo štiri ustaljene oblike arabeske« (*Baletni besednjak*). Pomen se je iz likovne umetnosti prenesel na področje plesa, verjetno na podlagi podobnosti v obliki. Še en primer takega prenosa je *chaîné*, ki v francoščini pomeni verigo, v metaforičnem pomenu na baletnem področju pa so to »obradi-vretnje s prestopanjem z ene noge na drugo in premikom po prostoru. Pri vsakem koraku pol obrata. Po diagonali ali po krogu« (*Baletni izrazi in koraki*). Obrati se pri tem koraku nizajo podobno kot členi v verigi, zato se je izraz za verigo prenesel tudi na baletni pomen. Metafora torej spet temelji na podobnosti oblike. Tudi izrazi iz ruščine temeljijo na metaforičnem prenosu pomena, npr. *stulčik*, kar v ruščini dobesedno pomeni majhen stol, stolček, je v baletu prenesen na »podržko, pri kateri je plesalka sedela na plesalčevi roki visoko v zraku« (*Baletni izrazi in koraki*). Metafora tako spet temelji na podobnosti oblike – plesalka sedi na plesalčevi roki kot na stolu –, kar za ples, ki je umetnost gibanja v prostoru, ne čudi.

Nekateri izrazi celo s svojo obliko poudarijo, da gre pri njih za metaforo oziroma za poimenovanje pojava na podlagi podobnosti: izrazi *pas de chat*, *pas de cheval* in *pas de poisson*¹⁸ dobesedno pomenijo mačji, konjski in ribji korak. *Baletni izrazi in koraki* imajo pri geslih dobesedne prevode v slovenščino, ki opozarjajo na metaforo, poleg tega pa tudi njihove slovarske razlage v obeh slovarjih lahko poudarjajo, da so poimenovani tako, ker spominjajo na obnašanje živali: *pas de chat* je »skok, ki oponaša graciozen skok mačke (*chat*); skok z ene noge na drugo, pri čemer se nogi druga za drugo rahlo upogneta v kolenih« (*Baletni besednjak*), *pas de cheval* so »majhni poskoki na eni nogi – z drugo kopljemo po tleh kot konji« (*Baletni izrazi in koraki*), *pas de poisson* »zaradi vleknjenega hrbta spominja na skok ribe (*poisson*) iz vode« (*Baletni besednjak*). Metafore tokrat temeljijo na podobnosti načina gibanja živali in plesalca. Podoben primer je še *pas de ciseaux*, ki naj bi s svojo obliko posnemal striženje škarij – *ciseaux* pomeni *škarje*, na kar opozarjata tudi slovarski razlagi. Izrazna plat leksema sama nakaže, da so izrazi metafore, ki so prešle v strokovni jezik.

Menim, da izrazov, ki imajo v SSKJ in v splošni rabi drugačen pomen kot v terminoloških slovarjih, a so bili že prevzeti kot strokovni izrazi na baletnem področju, ni smiselno uvrščati med besedje, terminologizirano v slovenščini, saj so se terminologizirali že prej in so v slovenščini še od začetka terminološki (čeprav jih je slovenščina lahko hkrati prevzela tudi kot nestrokovne besede v splošni leksiki, prim. *arabeska*, *elevacija*). Pri

¹⁸ V obeh slovarjih so gesla navedena kot *chat*, *pas de* ipd., razen *pas de poisson* v *Baletnih izrazih in korakih*.

prenašanju metaforičnega pomena iz izvornega jezika skupaj z izraznim delom se ohranja miselni sistem izvornega jezika.

Besedotvorni postopki

Baletna terminologija vsebuje zelo malo izrazov, ki bi bili tvorjeni po slovenskih besedotvornih pravilih, saj so načeloma tvorjeni po pomenskem prenosu iz splošne leksike ali s podomačevanjem besed iz tujih jezikov. Našla sem le eno geslo, ki ga navajata oba slovarja in je primer zloženke, in sicer beseda *polprsti*. Sodi med zloženke s količinskim ali razsežnostnim prilastkom v skladenjski podstavi. Sestavljena je iz morfemov *pol-* in *prst-*, njena skladenjska podstava je »na pol prsta« ter tako izraža »obseg predmetnosti, ki jo poimenuje jedro skladenjske podstave« (Vidovič Muha 2011: 301).

Le iz besedotvorne podstave balet- izhaja nekaj navadnih izpeljank. Za te je značilno, da imajo enomorfemsko besedotvorno podstavo in priponsko obrazilo. V obrazilo se pretvarja jedro skladenjske podstave (zaimek ali glagolski primitiv) z ustreznim slovničnim pomenom (Vidovič Muha 2011: 333).

Pridevnika *baletni* noben od slovarjev ne navaja kot samostojno geslo (le *Baletni besednjak* pozna gesla oblike *baletni/-a/-o* + samostalnik), SSKJ pa navaja kakovostni pridevnikv nedoločni obliki *baleten*, in sicer je slovarska definicija »nanašajoč se na balet« zelo blizu skladenjski podstavi, ki bi bila pri tej besedi »ta, ki je povezan z baletom« oz. »ta, ki se nanaša na balet«. Tudi gesel *baletka* in *baletnik* kot poimenovanj za osebi, ki se ukvarjata z baletom, nima noben od slovarjev¹⁹, pozna pa ju SSKJ. Skladenjski podstavi za oba izraza sta »tista, ki pleše balet,« in »tisti, ki pleše balet«.

Baletni termini tudi niso nagnjeni k poenobesedenju, temveč ostajajo v obliki besednih zvez, kot so *epizodni plesalec*, *tretja pozicija*.

Determinologizacija

Nekateri izrazi, ki se uporabljajo v baletu, se uporabljajo tudi v splošni leksiki, vendar je težko določiti, ali je določen izraz v splošni leksiki determinologiziran baletni izraz ali je prešel v slovenščino kot del splošnega besedja vzporedno s pomenom v baletu. Domnevam, da so izrazi, ki jih SSKJ kot splošni slovar definira kot povezane s plesom, delno determinologizirani baletni izrazi. Še vedno imajo del pomenskih sestavin enak izrazu na

¹⁹ *Baletni besednjak* navaja kot samostojno geslo prevzeto obliko *balerina* za žensko, ne navaja pa moške oblike. Geslo vodi naprej h geslu *plesalec/-ka*.

strokovnem področju, iz katerega izhajajo. Po drugi strani nekatere slovanske razlage v SSKJ nimajo nič skupnega z razlago, ki jo podata terminološka slovarja; v teh primerih je verjetneje, da so bile besede hkrati prevzete na obeh področjih in je bila splošna razlaga sprejeta v splošni slovar, terminološka pa v strokovnega, ne da bi prišlo pomenskih premikov v slovenščini.

Arabesque oziroma *arabeska* je primer izraza, ki je verjetno prišel v slovenščino po različnih poteh na področju splošnega in terminološkega besedja. Primerjala sem njuni definiciji v slovarjih: v terminoloških slovarjih je definirana kot plesna drža, v SSKJ pa kot »um. ornament iz geometrijskih in stiliziranih rastlinskih motivov« oz. »knjiž. besedna ali miselna igrivost«. Plesni pomen je omenjen v terminološkem gnezdu: »kor. plesna drža, uravnotežena na eni nogi«. Tu torej ne gre za primer prave determinologizacije, saj pomen izraza v splošni leksiki ne izhaja iz pomena izraza v terminologiji. Iz korpusa Gigafida je razvidno, da se izraz večinoma uporablja v svojem splošnem pomenu: od 379 konkordanc v korpusu (z obema variantama zapisa) jih je le 25 ustrezalo pomenu na področju plesa.

Drugačen primer je *pirouette* oziroma *pirueta*, ki je v terminološkem slovarju definirana kot »obrat na eni nogi« s podgesloma *petite pirouette* in *grande pirouette* (*Baletni izrazi in koraki*), v SSKJ pa ima definicijo »šport. lik umetnostnega drsanja, pri katerem se drsalec vrti na eni ali obeh nogah« s terminološkim gnezdom »kor. plesni gib, pri katerem se plesalec vrti na eni nogi«. Tretja razlaga je »knjiž. obrat sploh«. Del pomenskih sestavin je enak – pri vseh definicijah je jasno, da gre za obrat človeškega telesa. Tukaj je verjetneje, da je bil izraz v začetku terminološki in se je nato od tam prenesel na področje splošne leksike, pri čemer je izgubil del pomenskih sestavin, ki določajo strokovni pojem (na eni ali na obeh nogah, položaj druge noge). V korpusu besedil sem našla 741 primerov rabe (z obema variantama zapisa), od katerih jih je 84 v strogo baletnem oz. plesnem kontekstu,²⁰ 142 v kontekstu umetnostnega drsanja, v ostalih primerih pa ima beseda drugačne pomene: v drugih športnih panogah (avtomobilizem, dresurno jahanje, ritmična gimnastika in drugi) navadno še pomeni *obrat*; preneseni pomen pa ima v primerih kot »se brani z retoričnimi piruetami«,²¹ in sicer pomeni *besedno, miselno ali politično spretnost*, kar ustreza primeru z oznako *preneseno* v SSKJ.²² Uporabljena je bila celo kot lastno ime: ime tekmovanja v umetnostnem drsanju, ime kotalkarskega društva. Strokovno izrazje po determinologizaciji očitno lahko prehaja celo v vlogo lastnega imena bitij, kar dokazuje primer krave z imenom *Pirouette*: »Slika 2.

²⁰ 82 zapisov *pirueta* in 2 zapisa *pirouette*.

²¹ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?p=6&q=pirueta> (27. 4 2013).

²² SSKJ za ta pomen ne navaja razlage, temveč samo ilustrativni primer »z raznimi političnimi piruetami se je povzpel na visok položaj«.

Šampionka med rjavimi kravami je Pirouette iz pokrajine Lozčre zaradi lepega okvira in vimena. Rojena je bila 16. oktobra 1999, v najboljši laktaciji je dala 10.613 l mleka s 4,02 % maščobe in 3,06 % beljakovin.«²³

Večji del izrazja, ki ju navajata oba strokovna slovarja, pa se v splošnem jeziku ne uporablja in ni nagnjen k determinologizaciji. Verjetno ta proces preprečujeta dejstvi, da je stroka omejena na relativno majhen krog ljudi, ki se ukvarja z njo in pozna to izrazje, in da je izrazje večinoma tuje ter se slabo prilagaja slovenščini.

Determinologizaciji izrazja s področja baleta je izpostavljenih malo izrazov. Za večino besed, ki se uporabljajo tako na področju splošnega kot strokovnega besedja, je verjetneje, da so se dvakrat prenesli v slovenščino na različnih področjih, kot da bi njihov pomen v splošnem jeziku izhajal iz strokovnega. Kadar izraz preide v občno ime v splošnem jeziku, se njegov zapis navadno prilagodi slovenskemu zapisu ter oblikoslovnim pravilom.

Zaključek

V diplomski nalogi sem se ukvarjala z baletno terminologijo, ki je opisana v dveh terminoloških slovarjih: *Baletnem besednjaku* Henrika Neubauerja in *Baletnih izrazih in korakih* Ika Otrina. Ugotovila sem, da večina terminologije izhaja iz francoščine, manjši del pa tudi iz ruščine ali angleščine. Francosko besedje se slovenščini slabo prilagaja; oba slovarja ga načeloma navajata v citatni obliki, v korpusu pa najdemo tudi primere delnega podomačevanja. Sistemsko prevzeti so načeloma tisti izrazi, ki s procesom determinologizacije tudi preidejo iz strokovnega v splošno besedje, in izrazi, ki izhajajo iz ruščine. Del izrazov je prevzet po načelu kalkiranja.

Besednovrstno najdemo v obeh slovarjih predložne zveze in samostalnike, v *Baletnih izrazih in korakih* pa tudi izraze drugih besednih vrst. Samostalniške besedne zveze so načeloma oblike pridevnik + samostalnik.

V terminologijo pridejo izrazi po zoženju pomenskega polja na natančno določen strokovni pomen ali po pomenskem prenosu, najpogosteje po metafori. Pomenski prenos se navadno izvrši že v izvirnem jeziku. Po besedotvornih postopkih v slovenščini nastane zelo malo izrazov. Za baletno terminologijo determinologizacija ni značilna; pri leksemih, ki imajo pomen tudi v splošnem jeziku, je možno, da so bili dvakrat prevzeti na področju splošnega in strokovnega jezika (enkrat v svojem osnovnem in drugič v metaforičnem pomenu).

²³ Gigafida: <http://demo.gigafida.net/Concordance/Search?q=pirouette> (19. 3. 2013).

Povzetek

Baletna terminologija je celota strokovnega izrazja, ki se uporablja na področju tega plesa. Nastaja po pomenotvornih in besedotvornih postopkih v slovenščini in s prevzemanjem iz drugih jezikov. V slovenščini je zbrana v dveh terminoloških slovarjih: Neubauerjev *Baletni besednjak* je namenjen tako strokovnjakom kot ljubiteljem plesa in razlage v njem poskušajo biti razumljive tudi nestrokovnjakom, Otrinovi *Baletni izrazi in koraki* pa so namenjeni ožjemu krogu strokovnjakov, predvsem dijakom umetniške gimnazije, zato so razlage v njem natančnejše in laikom težje razumljive. Otrinov slovar ima tudi bolj omejen nabor gesel, saj navaja načeloma le izraze, ki pomenijo baletne gibe, korake ipd., Neubauerjev slovar pa pozna tudi izraze za druge plesne stile ter take, ki se nanašajo na balet, a niso baletni koraki (*baletna tla* ipd.). Razlage v *Baletnih izrazih in korakih* so bolj poglobljene in povedne kot v *Baletnem besednjaku*.

Večina terminov je citatno prevzeta iz francoščine in slovenščini se izrazi prilagajajo v različnih merah. Oba slovarja na kratko pojasnita izgovorjavo francoskih besed. Kot gesla so večinoma navedeni citatni izrazi, v besedilnem korpusu Gigafida pa se posamezne besede pojavljajo tudi s podomačenim zapisom: opuščena so naglasna znamenja (*relevé – releve*), na francoske besede so dodane slovenske sklonske končnice (*plieja*, rod. ed.). Besede, pri katerih se tudi zapis črk prilagodi slovenščini (*arabesque – arabeska*), so sistemsko prevzete. Popolni prilagoditvi slovenščini so naklonjeni posebno izrazi, ki preidejo iz terminologije v splošno besedje (in se lahko tudi znova terminologizirajo v drugih strokah).

Vse izrazje iz ruščine je sistemsko prevzeto. Besede so prečrkovane v gajico in se prilagodijo slovenskim oblikoslovnim pravilom.

Del baletnih terminov je prevzet po načelu kalkiranja, kar pomeni, da se prevedejo posamezni morfemi, zgradba termina pa ostaja podobna tisti iz izvornega jezika. Izvorni jezik je večinoma francoščina (*deuxième position – druga pozicija*), v nekaterih primerih pa tudi angleščina (*supporting leg – oporna noga*).

Besede se terminologizirajo na različne načine. Nekatere pridejo iz splošnega besedja tako, da se njihov pomen zoži na natančno določen terminološki pomen skozi dodajanje novih pomenskih sestavin (*skok, gib*). Pri pomenskem prenosu metonimiji se del pomenskih sestavin ohrani, del pa pojavi na novo; metonimičnih terminov na področju baleta je zelo malo. Več je metaforičnih terminov, za katere je značilno, da temeljijo na podobnosti videza oz. oblike (*chaîné, stulčik*). Pri večini terminov se je pomenski premik zgodil že v izvornem jeziku, nato pa se je metafora skupaj z izrazom prenesla v slovenščino. Posebnost so izrazi, ki

že s svojo obliko poudarjajo na to, da so metaforični, saj so sestavljeni iz besede korak/pas in atributa, ki pove, na kakšni podobnosti temelji poimenovanje (*pas de chat*).

Po besedotvornih postopkih v slovenščini je bilo tvorjenih le malo izrazov. Nekaj jih izhaja iz korena balet-, vendar jih slovarja ne navajata. *Polprsti* je edina zloženka.

Majhen del izrazja se uporablja tudi v splošnem jeziku in je sprejet v SSKJ. Nekateri izrazi imajo pomene, ki sploh niso povezani z baletom in nimajo nobenih enakih pomenskih sestavin – pri teh lahko sklepamo, da so bili prevzeti vzporedno na področjih splošnega in strokovnega besedja (*arabeska, elevacija*). Drugi izrazi imajo del pomenskih sestavin enak in so verjetno determinologizirani plesni izrazi (*pirueta*). Vendar je determinologizaciji podvrženih zelo malo izrazov, saj je baletno izrazje znano zelo omejenemu in majhnemu krogu ljudi, poleg tega pa večinoma tuje in se praviloma oblikoslovno in besedotvorno ne prilagaja slovenščini.

Viri in literatura

Viri

Iko Otrin, 2000: *Baletni koraki in izrazi*. Maribor: Mariborska literarna družba.

Henrik Neubauer, 1999: *Baletni besednjak: leksikon baletnega strokovnega izrazja*. Ljubljana: Forma 7.

Korpus Gigafida. <http://demo.gigafida.net/>

Literatura

Anton Grad, 1990: *Francosko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

Marjeta Humar, 1998: Pomenski opisi v novejših terminoloških slovarjih. Janez Keber, ur.: *Jezikoslovni zapiski 4*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 123–137.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2005 Elektronska izdaja. Amebis.

Ada Vidovič Muha, 1988: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. Breda Pogorelec, ur.: *Zbornik predavanj XXIV. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.

Ada Vidovič Muha, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje – Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Ada Vidovič Muha, 2011²: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Jože Toporišič, 2004⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Mojca Žagar, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. Irena Orel, ur.: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 599–609.

Priloga: Seznam obravnavanih izrazov z razlagami

Legenda: biik – izraz navajajo samo *Baletni izrazi in koraki*; bb – izraz navaja samo *Baletni besednjak*; oba – izraz navajata oba slovarja.

	Izraz	Besedotvorni / pomenotvorni postopek	Pomen
1	à droite (oba)	citatna predložna zveza iz francoščine	na desno
2	anacreontski balet (biik)	kalk	ljubek pastoralni balet
3	arabesque/arabeska (oba)	citatni/sistemske prevzet izraz iz fr.	na splošno geometrični ali rastlinski ornament v arhitekturi; v baletu drža plesalca na eni nogi, druga je iztegnjena nazaj
4	attitude (oba)	citatni izraz iz francoščine	it. attitude 'drža' drža plesalca na eni nogi, druga je dvignjena naprej ali nazaj s skrčenim kolenom
5	avec (biik)	citatni izraz iz francoščine	'z'
6	ballerina/balerina (oba)	citatni/sistemske prevzet izraz iz italijanščine	baletna plesalka
7	balet (oba)	sistemske prevzet izraz iz italijanščine	1) gledališki ples, razvit najprej v Italiji 2) delo, ki je tako predstavljeno 3) skupina, ki predstavlja tako delo
8	baletni drog (bb)	kalk iz francoščine	drog, za katerega se plesalci držijo med vajami
9	baletna dvorana (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	dvorana, namenjena vajam baleta
10	baletna tla (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	tla iz plastičnih mas v baletnih dvoranah in na odru
11	ballet blanc/beli balet (oba)	kalk iz francoščine	balet iz obdobja romantike, pri katerem plesalke nosijo bela krila
12	chaîné (oba)	citatni izraz iz francoščine	'veriga' obrati s prestopanjem z ene noge na drugo s premikanjem v stran
13	delovna noga (bb)	kalk iz angleščine	neobtežena noga, ki lahko izvaja gibe v zraku
14	deuxième position/ druga pozicija (oba; biik v uvodnem delu)	citatni izraz/kalk iz francoščine	položaj nog, ki sta v eni črti, peti sta razmaknjeni
15	družabni plesi (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	plesi, ki se izvajajo na družabnih prireditvah
16	élévation/elevacija (oba)	citatni ali sistemske prevzet izraz iz fr.	sposobnost plesalca za skoke
17	eločka (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	korak iz ruskega plesa
18	epizodni plesalec (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	plesalec manjših solističnih vlog
19	fouetté (oba)	citatni izraz iz francoščine	foutter 'bičati' eden od najtežjih

			tehničnih elementov ženskega plesa, serija obratov na eni nogi v različnih oblikah
20	gib (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	premik neobteženega dela telesa
21	jeté battu (bb)	citatna besedna zveza iz francoščine	jeter 'vreči' battu 'tepen' skok, pri katerem delovna noga prekriža odskočno
22	k. g. (biik)	okrajšava	kot gost
23	kačalka (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	'zibelka' korak iz ruskih plesov
24	karakterni plesi (oba)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	predelani ljudski plesi, preneseni v balet
25	klasični balet (oba)	kalk iz francoščine	balet s strogo določenimi pravili
26	komični balet (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	balet s komično vsebino
27	korak (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	1) plesni korak 2) navaden premik pri hoji
28	ladočka (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	korak iz ruskega plesa
29	odprtost (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	v kolkah navzven obrnjene noge
30	oporna noga (bb)	kalk iz angleščine	noga, ki nosi težo telesa
31	par terre (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	na tleh
32	pas de deux (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	ples za plesalca in plesalko
33	pas de chat (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	'mačji korak' skok vstran, pri katerem se nogi zaporedoma pokrčita v kolenu
34	pas de cheval (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	'konjski korak' skok, pri katerem ena noga drsa po tleh
35	pas (de) ciseaux (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	'škarjasti korak' skok, pri katerem plesalec vrže nogi zaporedoma naprej in konča v arabeski
36	pas de poisson (oba)	citatna besedna zveza iz francoščine	'ribji korak' skok v nazaj vleknjenim hrbtom
37	piqué (oba)	citatni izraz iz francoščine	piquer 'zboosti' postavljanje na konice prstov
38	plié (oba)	citatni izraz iz francoščine	plier 'upogniti' baletni počep s koleni vstran
39	pirouette/piruet (oba)	citatni/sistemske prevzet izraz iz francoščine	obrat na eni nogi; determinologizirano kakršenkoli obrat ali spretnost; termin v različnih športnih panogah
40	plesalka (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	umetnica baleta ali plesne skupine
41	plesna pisava (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	način zapisovanja plesnih gibov
42	podržka (oba)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	poddžeržat 'podpirati' plesalec podpira plesalko na tleh ali jo dviguje v zrak
43	positions des bras/	citatna besedna zveza/kalk iz	natančno določeni položaji rok v

	položaji rok (oba; biik v uvodnem delu)	francoščine	klasičnem baletu
44	polprsti (oba)	zloženka	dvig na prste, tako da ostane blazinica na tleh
45	préparation (oba)	citatni izraz iz francoščine	'priprava' priprava položaja pred začetkom vaje
46	prva plesalka (bb)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	glavna plesalka baletnega ansambla, ki pleše glavne vloge
47	rajanje (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	ples skupine v krogu ali ravni vrsti
48	ravnotežje (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	zmožnost plesalca, da obdrži ravnotežje pri plesu
49	relevé (oba)	citatni izraz iz francoščine	relever 'dvigniti' dvig s celega stopala na prste ali polprste
50	ribka (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	'ribica' poza v duetnem plesu
51	sans (biik)	citatni izraz iz francoščine	'brez'
52	skok (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	odriv z ene ali obeh nog z doskokom na eno ali obe nogi
53	stilni plesi (oba)	terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	zgodovinski družabni plesi
54	stulčik (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	'stolček' dvig plesalke, tako da ta sedi na plesalčevi roki
55	sur les pointes/ na prstih (oba; biik v uvodnem delu)	citatno prevzeta besedna zveza iz francoščine/terminologizirana besedna zveza iz splošnega besedja	'na konicah' kadar plesalka stoji na konici baletnega copata
56	troisième position/ tretja pozicija (oba; biik v uvodnem delu)	citatna besedna zveza/kalk iz francoščine	položaj nog, ko sta stopali eno spredaj, drugo zadaj
57	triko (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	tesno prilegajoči se del oblačila, ki prekriva noge in trup od pasu navzdol
58	verevočka (biik)	sistemske prevzet izraz iz ruščine	'vrvica' korak iz ruskih in ukrajinskih plesov
59	vrtenje (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	krožno gibanje telesa ali delov telesa
60	zaprtost (bb)	terminologiziran izraz iz splošnega besedja	v kolkah navznoter obrnjene noge

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 22. maja 2013

Ajda Gabrič